

تحلیل فقهی - حقوقی شرط‌بندی بر سر نتایج مسابقات ورزشی

ازهرا احمدی ناطور | استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

چکیده

شرط‌بندی در قالب پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی طی چند سال اخیر در ایران به شدت رو به فزونی گذاشته است و آمارهای مراجع سیاسی و قضائی کشور از تبدیل شدن این پدیده به مسئله‌ای اجتماعی و درخور توجه حکایت دارد. با این حال، در عمل نوعی ناکارآمدی، نابسامانی و تناقض آشکار در موضع‌گیری نسبت به این پدیده مشاهده می‌شود. این پژوهش که با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و مرور پژوهش‌های پیشین و به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده، در صدد بررسی علت ناکارآمدی و تناقض سیاست‌های اتخاذی موجود در قبال این پدیده است که براساس نتیجه پژوهش، این امر به ابهام و اختلاف در تشخیص ماهیت، وضعیت و به‌طور کلی مشروعیت یا عدم مشروعیت این فعالیت از منظر فقه و قوانین موضوعه برمی‌گردد. این فعالیت از نظر مقررات شرعی عملی در حکم قمار، از نظر مقررات حقوق مدنی منطبق با گروبنندی و از نظر مقررات حقوق کیفری وضعیتی مبهم دارد که با توجه به تبعات زیان‌بار قابل توجه و چندجانبه آن، مداخله ضروری قانونگذار در تدوین قوانین دقیق، شفاف و مستقل در این زمینه را می‌طلبد. واژگان کلیدی: شرط‌بندی، قمار، مسابقات ورزشی، رهان، رمایه.

مقدمه

شرط‌بندی که در لغت عرب از آن به «الرهان»^۱ تعبیر می‌شود، به عمل شرط بستن، گرو و نذر گفته می‌شود (دهخدا، ۱۳۸۶، ذیل «شرط‌بندی»). شرط‌بندی و مصادیق آن در هیچ یک از قوانین

ایران تعریف و مشخص نشده، اما اهل لغت و حقوق‌دانان به گونه‌های مختلفی آن را تعریف کرده‌اند. گونه‌ای از شرط‌بندی که در عرصه ورزش‌های امروزی جریان دارد، ناظر است بر قول و قرار بر سر برد و باخت یا پیش‌بینی نتیجه یک مسابقه ورزشی از سوی بازیکنان یا افراد خارج از مسابقه و قرار دادن پاداش برای برنده مسابقه یا کسی که نتیجه مسابقه را درست پیش‌بینی کرده است. لذا به‌طور کلی شرط‌بندی در دنیای ورزش در دو مقوله جای می‌گیرد: ۱. شرط‌بندی میان بازیکنان دو تیم بر سر برد و باخت در یک مسابقه ورزشی؛ ۲. شرط‌بندی میان افراد خارج از یک مسابقه ورزشی بر سر پیش‌بینی نتیجه آن مسابقه ورزشی. شکل سنتی این فعالیت، اغلب در استان‌های شمالی کشور و با استفاده از برگه‌هایی موسوم به «توتو»^۲ انجام می‌شد، لیکن امروزه با توجه به پیشرفت تکنولوژی و رواج اینترنت، به‌صورت گسترده و کنترل‌نشده در فضای مجازی انجام می‌شود.

این فعالیت به‌دلیل تحمیل اثرات زیان‌بار اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی به دولت و جامعه از جمله تهدید جدی سلامت رقابت‌های ورزشی و زمینه‌سازی برای ظهور انحرافات و مفسدگی همچون دستکاری در نتایج رویدادهای ورزشی (تبانی)^۳، افزایش نرخ اعتیاد و خودکشی، بسترسازی و افزایش نرخ ارتکاب جرائم مهمی همچون قتل و ضرب و جرح، کلاهبرداری‌های عمده، تبانی برای بردن اموال مردم، تحصیل مال از طریق نامشروع، پول‌شویی و اخلال در نظام اقتصادی کشور، در کانون توجه قرار گرفته است و متولیان سیاست‌گذاری در بسیاری از کشورها، در کنار اتخاذ روش‌های غیرسرکوبگرانه، از حقوق کیفری به‌عنوان ابزاری جهت مبارزه با این پدیده بهره برده و قوانین جزائی بعضاً شدیدی برای مقابله با آن پیش‌بینی کرده‌اند (احمدی ناطور، ۱۳۹۷: ۱۷۲).

در کشور ما نیز هم‌سو با سایر کشورهای جهان، چند سالی است که شرط‌بندی ورزشی به شدت رو به فزونی گذاشته است. هر چند منبع موثق و آمار دقیقی درمورد درصد ابتلای جامعه به این پدیده وجود ندارد، اما اطلاعات وب‌سایت‌های مربوطه و گزارش‌های شبکه‌های مجازی و نیز

۱. رهن، مصدر، یا اسم شیء مرهون است و در لغت، به معنای ثبات و دوام و گاه به معنای حبس نیز به‌کار می‌رود. رهن چیزی است که در گروه وام و دین قرار می‌گیرد. الرهان هم به همین معناست، لیکن رهن چیزی است که برای شرط‌بندی در میان می‌گذارند (ر.ک. کاشف الغطاء، محمد حسین، *تحریر المجله*، قم: مؤسسه امام صادق، ۱۴۲۲ق، ص ۲۹۴).

2. ToTo

۲. این مسئله در ادبیات غربی تحت عنوان «Mach Fixing» مورد اشاره قرار گرفته است.

سرعت هجوم مردم به سمت این پدیده، به خوبی نشان‌دهنده سرعت شیوع و نفوذ آن در میان سطوح و اقشار مختلف جامعه است، تا جایی که نایب رئیس یونسکو در حوزه دوپینگ سازمان ملل متحد، از ایران به‌عنوان چند کشوری نام برده که در صدر چند کشور نخست شرطبندی‌های ورزشی قرار دارد (مصاحبه پورکاظمی رئیس پیشین فدراسیون پزشکی با سایت خبری تسنیم، دی ۱۳۹۲).

در سال‌های اخیر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی به‌ویژه فوتبال، به تجارت سودآوری برای گردانندگان آن در ایران تبدیل شده است. به گزارش خبرگزاری مهر، گردش مالی سالانه وبسایت‌های شرطبندی فارسی بیش از ۵ هزار میلیارد تومان است و به‌واسطه مشارکت بالای افراد، بین ۱ تا ۱/۵ میلیارد دلار ارز از طریق این وبسایت‌ها از کشور خارج می‌شود. این عدد با احتساب دلار ۲۵ هزارتومانی، به عدد باورنکردنی ۳۷ هزار میلیارد تومان می‌رسد (خبرگزاری مهر، دی ۱۳۹۹، کد خبر ۵۱۲۴۷۹۷). این عمل در شرایطی کراراً در داخل جامعه انجام می‌شود که اقتصاد ایران مورد تحریم قرار گرفته است و چنین فعالیت‌هایی می‌تواند اقتصاد کشور را به شدت آسیب‌پذیر سازد. بانک جهانی در سال ۲۰۱۲ گزارشی منتشر کرد که نشان می‌داد ایران با داشتن میانگین ۱۸/۳ درصدی اقتصاد سایه طی سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۶، در میان ۹۸ کشور در حال توسعه در جایگاه ۶ ایستاده است و شرطبندی‌هایی که امروزه مدرن شده و به جای قهوه‌خانه‌ها به فضای مجازی رسیده‌اند نیز بخش مهمی از همین اقتصاد سایه را تشکیل می‌دهند. نکته قابل توجه اینکه حتی ردپای دولت نیز در برگزاری مسابقات شرطبندی دیده می‌شود؛ به طوری که گزارش‌ها نشان می‌دهد که تا چندی پیش، مجوز برگزاری مسابقات شرطبندی توسط وزارت ارشاد صادر می‌شد و هم‌اکنون نیز برگه‌های شرطبندی، تحت لیسانس اتحادیه باشگاه‌های فوتبال منتشر می‌شود.^۱ درحقیقت دولت از یک طرف با اعمال تدابیر واکنشی از قبیل فیلترینگ سایت‌های شرطبندی و دستگیری اعضای آن‌ها سعی در برخورد و کنترل و مهار این فعالیت دارد، لیکن از طرف دیگر، خود به انحای مختلف که اشاره شد، به برگزاری این مسابقات اقدام می‌کند. در نتیجه عملاً نوعی تعارض، ناکارآمدی و نابسامانی در برخورد و موضع‌گیری نسبت به این پدیده وجود دارد که به نظر می‌رسد ظهور چنین وضعیتی در وهله اول ناشی از ابهام و اختلاف در تشخیص

۱. برای ملاحظه چنین گزارش‌هایی برای نمونه می‌توان به پاره‌ای از گزارش‌های سایت خبری تابناک تحت عنوان: «پشت صحنه شرطبندی‌ها در فضای مجازی»: خبر شماره ۸۰۹۶۶۷ مورخ ۳۰ خرداد ۱۳۹۷ و «تهدید سایت‌های شرطبندی آنلاین را جدی بگیرد!»: خبر شماره ۸۰۹۹۷۲ مورخ ۳۱ خرداد ۱۳۹۷ اشاره کرد.

ماهیت، جایگاه، وضعیت و به‌طور کلی مشروعیت یا عدم مشروعیت این رفتار از دیدگاه شرع مقدس و همچنین قوانین موضوعه است.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف ابهام‌زدایی و پایان دادن به تشتت‌ها و تناقضات نظری و عملی و ایجاد انسجام و وحدت رویه در مواضع و دیدگاه‌های موجود در قبال این پدیده، به روش توصیفی - تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و مرور پژوهش‌های پیشین، به تحلیل و تبیین ماهیت، جایگاه و تشخیص مشروعیت یا عدم مشروعیت شرط‌بندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی از منظر فقه و حقوق موضوعه می‌پردازد؛ پدیده‌ای که علی‌رغم گسترش روزافزون و تبعات منفی قابل توجه و چندجانبه، تاکنون مورد بررسی و پژوهش دقیق قرار نگرفته است. در این راستا، ابتدا مفهوم و ماهیت این فعالیت براساس مبانی فقهی شناسایی و تبیین، سپس به تحلیل وضعیت این فعالیت از منظر قوانین موضوعه مدنی و کیفری پرداخته می‌شود. در آخرین مبحث، دیدگاه‌های نظری مختلف در رابطه با جرم‌انگاری یا جرم‌زدایی از این فعالیت مرور و درنهایت نیز نتیجه‌گیری کلی بحث و پیشنهادهای لازم ارائه خواهد شد.

۱. تعریف و مفهوم شرط‌بندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی

شرط‌بندی که در لغت عرب از آن به «الرهان» تعبیر می‌شود، به عمل شرط بستن، گرو و نذر گفته می‌شود. شرط‌بندی در هیچ یک از قوانین ایران تعریف نشده است؛ همچنانکه با بررسی مکاتبات حقوقی درمی‌یابیم که شرط‌بندی و متعلقات آن، تا به امروز جایگاهی در ادبیات حقوقی ما نداشته و نوشته‌های پراکنده موجود، مربوط به تحلیل جزئی مواد قانون مدنی و مجازات در این زمینه است.^۱ کاتوزیان شرط‌بندی را چنین تعریف کرده است: «قراردادی بین دو یا چند نفر بر این مبنا که هر کس درباره وقوع حادثه یا تحقق نتیجه‌ای درست گفته باشد، از دیگران مبلغی پول یا دادن مال و انجام کاری را طلبکار شود، خواه این اشخاص نسبت به آن بیگانه باشند یا در انجام آن دخالت کنند» (کاتوزیان، ۱۳۸۸: ۲۷۸). شرط‌بندی «قرار دادن مالی معین در وسط برای فرد برنده در مسابقه و مانند آن» نیز تعریف شده است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۱: ۱۱). شرط‌بندی در اصطلاح، عقدی است که بین دو طرف بسته می‌شود و در آن، یک طرف امری را اثبات و دیگری آن را نفی می‌کند تا اظهار هر کس که درست درآید، دیگری مال معینی را به او بدهد (طاهری، ۱۳۹۲: ۳۸۵). گونه‌ای از شرط‌بندی که در عرصه ورزش‌های امروزی جریان دارد، ناظر است بر قول و

۱. مواد ۶۵۴ و ۶۵۵ قانون مدنی و مواد ۷۰۵ تا ۷۱۱ قانون مجازات اسلامی.

قرار بر سر برد و باخت یا پیش‌بینی نتیجه یک مسابقه ورزشی از سوی بازیکنان یا افراد خارج از مسابقه و قرار دادن پاداش برای برنده مسابقه یا کسی که نتیجه مسابقه را درست پیش‌بینی کرده است.

۲. وجه تمایز شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی از مفاهیم مشابه

۲-۱. گروبنندی

شرطبندی با «گروبنندی» مترادف است (دهخدا، ۱۳۸۶: ذیل «شرطبندی»). در اصطلاح نیز این دو هم معنی هستند. در یکی از کتب حقوق مدنی آمده است: «گروبنندی قراردادی است واقع بین دو نفر که در یک موضوع اختلاف عقیده دارند و به موجب آن، هر یک از طرفین متعهد می‌شود که در صورت ظهور عدم صحت عقیده او، مبلغ معین یا چیز دیگری را به طرف مقابل بدهد» (عدل، ۱۳۹۴: ۲۹۷). واژه گروبنندی اغلب قرین قمار استفاده می‌شود، چنانکه در ماده ۶۵۴ قانون مدنی نیز به همین صورت است: «البته در قمار مهارت و بلوف زدن و شانس عامل مؤثر در برنده شدن است، درحالی که شرطبندی منحصرماً مبتنی بر شانس و اقبال است (حاج محمدی، ۱۳۹۸: ۲۲).

مستفاد از این تعاریف و معانی، عمل شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی با توجه به ارکان آن ماهیتاً نوعی گروبنندی است، زیرا در آن دو یا چند نفر با تعیین کردن مبلغی به‌عنوان جایزه، توافق می‌کنند که نتیجه یک رقابت ورزشی را از قبل پیش‌بینی کنند و در صورتی که پیش‌بینی هر یک از آن‌ها درست از آب درآید، جایزه تعیین‌شده از آن‌ها اوست.

از نظر فقهی، فقهای امامیه اغلب ذیل مبحث «السبق و الرمایه» به بیان احکام و شرایط شرعی گروبنندی می‌پردازند (طوسی، ۱۳۸۷/ ۶: ۲۸۹؛ محقق حلی، ۱۴۰۸/ ۲: ۱۸۳). «سبق» در لغت به معنای تقدم و پیش افتادن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۳۹۵)؛ همچنانکه خداوند می‌فرماید: «السَابِقُونَ السَابِقُونَ» (واقعه: ۱۰)؛ یعنی کسانی که با انجام اعمال صالح بر دیگران پیشی گرفتند (طریحی، ۱۴۱۶ق/ ۵: ۱۸۰؛ قرشی، ۱۴۱۲ق/ ۳: ۲۲۰). «رمایه» نیز که از «رمی» اشتقاق یافته است، در معنای تیراندازی به‌کار می‌رود: «و ما رمیت إذ رمیت ولكن الله رمی» (انفال: ۱۷): آن‌گاه که تیر می‌انداختی، درواقع خدا بود که تیر می‌انداخت (ابن منظور، ۱۴۱۴ق/ ۱۴: ۳۳۵؛ زبیدی، ۱۴۱۴ق/ ۱۹: ۴۷۵). این واژگان به مناسبت معنای لغوی خود، در

۱. قمار و گروبنندی باطل و دعاوی راجعه به آن‌ها مسموع نخواهد بود.

اصطلاح فقها در مورد مسابقات سوارکاری (سبق) و تیراندازی (رمایه) به کار گرفته می‌شوند (مشکینی، ۱۴۱۸ق: ۲۹۲). فقهای امامیه تصریح کرده‌اند که مسابقه دادن در تیراندازی و سوارکاری از آن جهت تشریح شده است که به تقویت بنیه دفاعی مسلمانان و اقتدار هرچه بیشتر آنان منجر می‌شود (محقق حلی، ۱۴۰۸ق/ ۲: ۱۸۳). ایشان در این زمینه به مستندات چند استدلال کرده‌اند؛ از جمله آیه شریفه «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ»: و هرچه در توان دارید برای مقابله با دشمنان اسلام بسیج کنید» (انفال: ۶۰) (ابن براج، ۱۴۰۶ق/ ۱: ۳۲۹؛ راوندی، ۱۴۰۵ق/ ۲: ۳۷؛ ابن ادریس، ۱۴۱۰ق/ ۳: ۱۴۶).

استناد به آیات مزبور اگرچه با مناقشه برخی فقها مواجه شده است (اردبیلی، ۱۴۰۳ق/ ۱۰: ۱۶۴؛ اردبیلی، بی تا: ۴۶۶)، در عین حال در مشروعیت فی الجمله مسابقه بین فقیهان امامیه اتفاق نظر وجود دارد (روحانی، ۱۴۱۲ق/ ۱۹: ۲۳۲؛ ایروانی، ۱۴۲۷ق/ ۲: ۲۸۴)؛ چه اینکه ادله جواز عمل مزبور منحصر در آیات پیش گفته نیست و روایات بسیاری نیز در این زمینه وارد شده است. برای مثال کلینی در کافی به سند خویش نقل کرده است که: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَجْرَى الْحَيْلِ وَجَعَلَ سَبَقَهَا أَوْاقِي مِنْ فَضِّهِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق/ ۵: ۴۹). پیامبر گرامی اسلام (ص) در مسابقه اسب‌دوانی شرکت کرده و جایزه آن را مقداری نقره قرار داد. روایات دیگری حکایت از حضور برخی از ائمه (ع) در این قبیل مسابقات دارند (حر عاملی، ۱۴۰۹ق/ ۱۹: ۲۵۲). در این میان گروبنندی و تعیین چیزی به عنوان عوض و جایزه، صرفاً در برخی مسابقات که نص صریحی در مورد آن‌ها وارد شده است جایز بوده و سایر موارد مشمول ادله حرمت قمار قرار خواهند گرفت. عبدالله بن سنان از امام صادق (ع) روایت کرده است که حضرت فرمودند: «لَا سَبَقَ إِلَّا فِي خُفِّ أَوْ حَافِرٍ أَوْ نَصْلٍ يَعْنِي النَّصَالَ» (کلینی، ۱۴۰۷ق/ ۵: ۴۹). گروبنندی و قرار دادن عوض فقط در موارد زیر مجاز است: خف (اسب و الاغ)، حافر (شتر و فیل) و تیر (نیزه). گفتنی است که اگر واژه «سبق» به فتح بَاء قرائت شود، به معنای عوضی خواهد بود که در مسابقه قرار داده می‌شود (طوسی، ۱۳۸۷ق/ ۶: ۲۸۹؛ ابن فهد، ۱۴۰۷ق/ ۳: ۷۹). بنابراین معنای جمله چنین می‌شود که گروبنندی فقط در موارد سه‌گانه مذکور جایز است و در عین حال سایر مسابقه‌ها نیز مشروط به عدم تعیین عوض جایز خواهند بود؛ کما اینکه نظر مشهور نیز چنین است (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق/ ۶: ۷۰)، اما اگر «سبق» به سکون باء و به معنای مصدر قرائت شود، اصل برگزاری هرگونه مسابقه‌ای به غیر از موارد مزبور، در هر حال غیر مجاز شمرده خواهد شد. صاحب جامع المقاصد در این زمینه می‌نویسد: «لَا سَبَقَ إِلَّا... وَ هُوَ يَأْسُكُنَ الْبَاءَ يَقْتَضِي نَفْيَ الْمَشْرُوعِيَةِ فِيمَا عَدَا الثَّلَاثَةَ؛ وَ عَلِيٌّ رَوَى الْفَتْحَ فَلَا دَلَالَهَ فِيهِ إِلَّا عَلَيَّ تَحْرِيمَ الْعَوْضِ فِيمَا عَدَاهَا» (کرکی، ۱۴۱۴ق/ ۸: ۳۲۶). در روایت دیگری حضرت

صادق(ع) از قول پیامبر گرامی اسلام(ص) نقل می‌فرماید که: «انّ الملائكة لتتفر عند الرهان و تلعن صاحبه ما خلا الحافر و الريش و النصل» (صدوق، ۱۴۱۳ق/۳: ۴۹): فرشتگان از شرطبندی نفرت دارند و مرتکب آن را لعنت می‌کنند؛ مگر در مورد سوارکاری با اسب و شتر و تیراندازی با نیزه و کمان.

یکی از سؤالاتی که مطرح می‌شود این است که آیا می‌توان با اخذ وحدت ملاک، حکم جواز شرطبندی در ورزش‌های مصرح در شرع را گسترش داد و شرطبندی در سایر موارد از جمله شرطبندی میان ورزشکاران در سایر مسابقات ورزشی و شرطبندی میان افراد خارج از مسابقه بر سر پیش‌بینی نتیجه مسابقات ورزشی را نیز مشمول حکم جواز کرد یا خیر؟ در این زمینه میان فقها اختلاف نظر وجود دارد. برخی از فقها با استناد به روایات وارده، گروبنندی و قرار دادن جایزه در مسابقه را حرام شمرده و جواز آن را فقط منحصر به موارد منصوص دانسته‌اند، با این توجیه که مسابقه در چنین مواردی موجب آمادگی مسلمانان برای مبارزه با دشمنان اسلام می‌شود (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق: ۸۴؛ علامه حلی، ۱۴۰۰ق/۲: ۳۵۳؛ محقق حلی، ۱۴۰۴ق/۲: ۳۴۸، ۳۵۰؛ نجفی، ۱۴۰۴ق: ۲۱۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق: ۲۵۳؛ طباطبایی، ۱۱۹۶ق/۱۰: ۲۳۷-۲۳۸).

در مقابل، برخی از فقها براساس اصل اباحه و درک مناسب از ادله، رویکردی متفاوت اتخاذ کرده و تسری حکم سبق و رمایه به موارد دیگر را پذیرفته‌اند. ایشان معتقدند که در پرتو استخراج مناط حکم و الغای خصوصیت از مورد روایات، می‌توان حکم مسئله را به ابزارها و وسایل جنگی جدید نیز سرایت داد و در مورد آن‌ها نیز صادق دانست. به عقیده برخی از این فقها، «در مسئله سبق و رمایه، مورد اجماع، کاری است که موجب توانمندی برای جنگ با دشمنان دین و ایجاد هراس و شکست آنان گردد و هر آنچه که مردم را به این امر برساند، بر هر وجهی که باشد» (علامه حلی، ۱۳۷۴/۶: ۲۲۰). یکی از فقهای معاصر معتقدند که با توجه به آیه «و اعدوا ما استطعتم...»، ضرورت توانمندی در برابر دشمن یک اصل ثابت و تغییرناپذیر است، این ضرورت در زمانی بیشتر در سوارکاری و تیراندازی بود و اکنون دیگر بسیاری از عوامل مؤثر در قدرت و قوت جوامع تغییر کرده و در حال حاضر با توجه به گسترش مسابقات ورزشی و علمی متعدد در میان جوامع و اینکه هر کشوری از گسترش هر چه بیشتر علم و فناوری و مهارت‌های ورزشی در ملت خود و به‌خصوص جوانان بهره‌مندی فزون‌تری داشته باشد، از قدرت بالاتری برخوردار است، لذا آن ضرورت مورد اشاره در آیه «و اعدوا ما استطعتم...» ایجاب می‌کند که مسلمانان نیز علاوه بر تقویت توانمندی در فنون رزمی روز، خود را به این قدرت‌ها و مهارت‌ها نیز مجهز سازند و از اسباب و مقدمات مهم رسیدن و تجهیز به این امور، نیز برگزاری مسابقات با در نظر گرفتن جوایز

ارزشمند برای تشویق و ترغیب یا شناسایی افراد توانمند است. بنابراین به نظر می‌رسد با تغییر مقتضیات زمان و مکان، آمادگی و تقویت در برابر دشمنان نیز دارای مصادیق متفاوت از آن زمان‌هاست و در نتیجه، آمادگی در این جهات نیز ضروری و مورد لزوم است (صانعی، ۱۳۸۵: ۳۵، ۳۶).

برای اظهار نظر و تصمیم‌گیری در این خصوص می‌بایست روح مسئله را دریافت که چرا اسلام در برخی موارد شرط‌بندی را جایز دانسته و تا حدی که سر از قیاس و استحسان درنیآورد، بر همان اساس حکم کرد. بر این اساس و مبتنی بر فتاوی فقها، به نظر می‌رسد حکم جواز شرط‌بندی‌های ورزشی نهایتاً تحت شرایطی قابل تسری به طرفین مسابقات ورزشی است و شرط‌بندی میان افراد خارج از مسابقه را دربر نمی‌گیرد. به عبارت دیگر، حتی در فرض پذیرش اخذ وحدت ملاک و تسری حکم جواز شرط‌بندی ورزشی در موارد مصرح در شرع و قانون به سایر مسابقات ورزشی، هیچ وحدت ملاکی میان این مورد - شرط‌بندی میان طرفین مسابقات ورزشی - و افراد خارج از مسابقه بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی وجود ندارد تا بتوان حکم جواز مورد اول را به مورد دوم تسری داد.

۲-۲. قمار

قمار بر وزن فعال (از اوزان باب مفاعله) و مصدر «قامره» است و در مفهوم موسع به معنای هرگونه عملی است که براساس آن، صرفاً به اتکای بخت، شانس و تصادف، مالی به دست آید یا از دست برود (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۵۵۱).

در قرآن کریم سه آیه وجود دارد که به طور مستقیم به قمار اشاره کرده‌اند، به گونه‌ای که دلالت این آیات بر حرمت قمار امری مسلم و مورد اجماع همه مذاهب اسلامی است. خداوند در آیه ۲۱۹ سوره بقره می‌فرماید: «دربارۀ شراب و قمار از تو سؤال می‌کنند بگو در آن‌ها گناه و زیان بزرگی است و منافعی (از نظر مادی) برای مردم دربردارد ولی گناه آن‌ها از نفعشان بیشتر است». هر چند این آیه دلالت مستقیم بر حرمت قمار ندارد، اما در دو آیه دیگر به صراحت به حرمت این رفتار اشاره شده است و این عمل را از اعمال شیطان می‌داند. آیات شریفه ۹۰ و ۹۱ سوره مائده به حرمت قمار دلالت می‌کند و می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، شراب و قمار و بت‌ها و تیرهای قرعه پلیدند و از عمل شیطانند، پس از آن‌ها دوری گزینید، باشد که رستگار شوید». همچنین «همانا شیطان می‌خواهد با شراب و قمار میان شما دشمنی و کینه ایجاد کند و شما را از یاد خدا و از نماز بازدارد پس آیا شما دست برمی‌دارید؟». میسر از ماده پسر گرفته شده که به

معنای سهل و آسان است و از آنجا که قمار در نظر بعضی از مردم وسیله آسانی برای نیل به مال و ثروت است به آن میسر گفته شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹: ۱۱۸).

روایات نیز در حرمت و مذمت قمار متواتر است. جابر از امام محمد باقر(ع) نقل می‌کند که فرمودند وقتی خداوند آیه ۹۰ سوره مائده را بر رسولش نازل کرد از پیامبر(ص) پرسیدند میسر چیست؟ فرمودند هر آلتی که با آن قمار بازی کنند میسر و حرام است حتی کعب و گردو (حر عاملی، ۱۴۰۹ق: ۲۳۹). در خبر دیگری از امام باقر(ع) نقل شده است: «هنگامی که خداوند آیه: «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِر...» را بر پیامبر گرامی اسلام(ص) نازل نمود، از ایشان پرسیده شد که مقصود از «میسر» چیست؟ حضرت(ع) فرمودند: منظور هر آن چیزی است که بدان قمار شود» (کلینی، ۱۴۰۷ق/۵: ۱۲۳). به طور کلی سه نوع روایت در مورد میسر وجود دارد. روایاتی که میسر را به معنای ابزار قمار تفسیر کرده‌اند، روایاتی که میسر را شرطبندی و روایاتی که میسر را بازی با آلات قمار همراه با شرطبندی معنا کرده‌اند. همچنین اجماع (نجفی، ۱۴۰۴ق/۲۲: ۱۰۹؛ سبزواری، ۱۴۱۱ق/۱۶: ۱۳۹) و ادله عقلی نیز بر تحریم قمار دلالت دارد (طبرسی، ۱۳۷۲ق/۲: ۵۵۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ق/۲: ۱۲۸). بر این اساس حرمت قمار در شریعت اسلام امری قطعی است و حتی می‌توان ادعا کرد ضرورت مذهب بر حرمت آن اقامه شده است (محمدیان، ۱۴۰۰: ۳۹۶). از نظر فقها حرمت یا حلیت یک بازی و قمار محسوب شدن یا نشدن آن با دو معیار «نوع ابزارآلات بازی» و «شرط برد و باخت» در سنجه تشخیص قرار گرفته است. بر این اساس فقها بازی را در چهار دسته طبقه‌بندی کرده‌اند (طارمی، ۱۳۹۳: ۴۶۰):

الف) بازی با ابزارآلات قمار همراه با برد و باخت؛

ب) بازی با ابزارآلات قمار بدون برد و باخت؛

ج) بازی با غیر ابزارآلات قمار همراه با برد و باخت؛

د) بازی با غیر ابزارآلات قمار بدون برد و باخت.

در این میان حرمت بازی‌های گروه اول که هر دو شرط حرمت را دارا هستند؛ یعنی هم با ابزارآلات رایج قمار و هم با شرط برد و باخت صورت می‌گیرند و حلیت گروه چهارم که فاقد هر دو شرط مذکور هستند مورد اتفاق و اجماع همه فقهاست. در مورد بازی‌های گروه دوم و سوم که هر کدام واجد یکی از شروط حرمت هستند، اگرچه اجماع فوق حاصل نیست و گروهی صرف استفاده از ابزارآلات قمار (انصاری، ۱۳۷۵: ۱۹۳) و گروهی نیز صرف شرطبندی را موجب حرمت بازی می‌دانند (خویی، ۱۳۷۱: ۳۵۴)، اما اکثریت فقها در مورد این دو گروه نیز قائل به حرمت هستند. لذا می‌توان گفت دو معیار موجب قماری شدن و حرمت بازی در فقه می‌شود؛

یکی «استفاده از ابزارآلات قمار» و دیگری «وجود شرط برد و باخت» (خمینی، ۱۳۸۰: ۲۸۴) که شرط دوم در عمل شرط‌بندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی وجود دارد، اما درخصوص اینکه این فعالیت‌ها گروبنندی محسوب می‌شوند یا قمار یا در حکم قمار و یا اینکه مصداقی از قمار هستند و به عبارتی درخصوص ماهیت آن‌ها، با توجه به مبانی و منابع فقهی نیاز به تبیین وجود دارد که در ادامه بدان پرداخته می‌شود.

۳. تحلیل ماهیت شرط‌بندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی از منظر احکام فقهی

همانطور که اشاره شد در فقه امامیه تعاریف متعددی درمورد قمار ارائه شده است که قدر متیقن این تعاریف، بازی با آلات مشهور قمار همراه با قرار دادن وثیقه (رهان) است (انصاری دزفولی، ۱۴۱۵ق: ۳۷۱؛ خمینی، ۱۳۷۴: ۷؛ منتظری نجف‌آبادی، ۱۴۱۵ق: ۱۸۵؛ نجفی، ۱۴۰۴ق/۲۲: ۱۰۹؛ خویی، ۱۳۷۱: ۱۶۸). فتاوایی نیز وجود دارد که در آن‌ها اعمالی که بیشتر شبیه یک عقد هستند تا قمار مرسوم، قمار یا در حکم قمار دانسته شده است. آنچه به نظر می‌رسد می‌تواند رافع این تعارض ظاهری باشد، آن است که میان «قمار بودن» و «در حکم قمار بودن» تفاوت وجود دارد. درواقع باید حکم وضعی قمار را از حکم تکلیفی آن جدا کرد و در فتاوای ذکرشده در مصادیق قمار عقدی، فتوای صادره را ناظر به احکام وضعی قمار دانست. به عبارت دیگر، اعمال مورد بررسی در این فتاوا مصادیقی از قمار نبوده و تنها احکام وضعی قمار از جمله بطلان عقد درمورد آن‌ها معنادار است. مدعای تفکیک عنوان از حکم را می‌توان به برخی فقیهان از جمله حضرت امام خمینی (ره) ذیل بحث از بلیت بخت‌آزمایی مستند دانست که در آن، بلیت بخت‌آزمایی خارج از موضوع قمار و وارد در حکم قمار دانسته شده است.

در ارتباط با دلیل جریان احکام وضعی قمار درمورد اعمالی که با تعریف مشهور قمار مطابقت ندارند، باید بررسی شود که چه عناصری در قمار وجود دارد و اشتراک عنصری این اعمال با قمار اصطلاحی چیست؟ براساس قول مشهور فقها قمار، بازی با آلات مشهور قمار همراه با قرار دادن وثیقه است. براساس این تعریف، عناصر قمار را می‌توان شامل بازی، ابزار و آلات خاص قمار، وثیقه‌گذاری و احتمال برد و باخت دانست. از میان این عناصر، دو عنصر بازی و ابزار و آلات خاص قمار در فتاوای خاص ذکرشده وجود ندارد، اما عناصر وثیقه‌گذاری و احتمال برد و باخت در صورتی که آن را معادل به‌دست آوردن و ازدست دادن مال بدانیم، قابل تطبیق هستند. درمورد نسبت این دو مفهوم نیز می‌توان این گونه بیان داشت که وثیقه همان متعلق

برد و باخت - منتفع یا متضرر شدن - است و منشأ طرح احتمال جلب یا سلب دارایی وثیقه‌گذاری است. از این جهت، می‌توان بیان داشت وثیقه‌گذاری که منتج به ایجاد احتمال جلب یا سلب دارایی شود، موجب قماری بودن این اعمال شده و می‌توان از این منظر این دو عنصر را یکی تلقی کرد و یا یکی را در طول دیگری و منشأ آن دانست، هر چند این امر با درنظر گرفتن هر دو عنصر به‌عنوان مشخصه‌های قمار منافاتی ندارد و شناسایی مصادیق قمار را تسهیل می‌کند. نکته دیگر آنکه، به‌دست آوردن یا ازدست دادن دارایی باید به صورتی باشد که یکی به‌دست بیاورد و دیگری ازدست بدهد، و الا شمول عنوان یا حکم قمار بی‌معنا به‌نظر می‌رسد. این مطلب را می‌توان هم از مصادیق مشهور قمار مانند نرد دریافت، چراکه در این مصادیق همین اتفاق حادث می‌شود، و هم از اصطلاحاتی مانند برد و باخت نتیجه گرفت، چراکه در برد و باخت یک طرف از دست می‌دهد و دیگری به‌دست می‌آورد. در نتیجه، دو عنصر را می‌توانیم جهت شناسایی اعمالی که مشمول عنوان قمار نیستند، اما آثار قمار را متحمل می‌شوند معرفی و آن‌ها را در حکم قمار محسوب کنیم: یکی وثیقه‌گذاری و دیگری احتمال برد و باخت (سود و زیان مطلق). با این تفسیر، درنظر گرفتن فعالیت‌های شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی نیز به‌عنوان عملی در حکم قمار نه مصداق قمار، بعید و دور از ذهن نیست، زیرا این فعالیت‌ها نیز ماهیتاً قراردادهایی هستند که در عین حال که در آن‌ها بازی خاصی انجام نشده و از وسیله یا ابزار خاصی نیز استفاده نمی‌شود، لیکن دارای دو عنصر برد و باخت (سود و زیان مطلق) و وثیقه‌گذاری هستند. لذا هرچند با ملاک قرار دادن تعریف فقهی مشهور از قمار نتوان این فعالیت‌ها را صراحتاً مصداق قمار برشمرد، اما با توجه به مباحث و تفاسیر پیش‌گفته، می‌توان این فعالیت‌ها را عملی در حکم قمار دانست و احکام وضعی قمار را بر آن‌ها بار کرد. از بُعدی دیگر، فعالیت شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج رقابت‌های ورزشی با توجه به ارکان آن ماهیتاً نوعی گروبنندی معوض است که گروبنندی معوض نیز از لحاظ شرعی نوعی قمار محسوب می‌شود و لذا دلایل نامشروع بودن قمار، در گروبنندی معوض و مصادیق آن از قبیل شرطبندی‌های ورزشی نیز جاری است. در نهایت با این تفاسیر می‌توان نتیجه گرفت که شرطبندی‌های ورزشی ماهیتاً نوعی گروبنندی معوض و عملی در حکم قمار محسوب می‌شوند.

این موضوع در فتاوای برخی فقهای معاصر انعکاس یافته است. براساس آخرین استفتانات صورت‌گرفته از دفاتر مراجع عظام تقلید، شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی از آن جهت که جایزه از پول شرکت‌کنندگان تهیه و به برنده پرداخت می‌شود و به عبارتی دارای دو عنصر برد و باخت (سود و زیان مطلق) و وثیقه‌گذاری است، از صور قمار و حرام دانسته شده است:

حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مد ظله‌العالی): اگر مالی از شرکت‌کننده بازنده به شرکت‌کننده برنده داده شود شرط‌بندی محسوب می‌شود که در حکم قمار و حرام است.

حضرت آیت‌الله العظمی صافی گلپایگانی (مد ظله‌العالی): شرکت در پیش‌بینی مسابقات جایز نبوده و گرفتن جوایز در این مسابقات هم اکل مال باطل بوده و جایز نیست.

حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی (مد ظله‌العالی): شرکت در مسابقه پیش‌بینی نتایج فوتبال جایز نیست. در صورتی که از شرکت‌کنندگان پولی بگیرند و از محل پول‌های دریافتی جوایزی به برندگان بپردازند حرام است.

حضرت آیت‌الله هادوی تهرانی (مد ظله‌العالی): اگر جایزه دریافتی از محل همین پول‌هایی تأمین می‌شود که مسئول برگزاری مسابقه پیش‌بینی دریافت می‌کند، شرکت در این مسابقات پیش‌بینی جایز نیست.

حضرت آیت‌الله العظمی شبیری زنجانی (مد ظله‌العالی): پرداخت جایزه بدون دریافت وجه خاصی از افراد اشکال ندارد، ولی دریافت مستقیم پول از شرکت‌کنندگان (تحت هر عنوانی) و دادن جایزه از این پول نوعی شرط‌بندی و قمار محسوب می‌شود و حرام است.

حضرت آیت‌الله العظمی علوی گرگانی (مد ظله‌العالی): اگر عضویت و دریافت پول به‌خاطر پیش‌بینی مسابقات باشد، جایزه و دریافت هزینه جایز نیست.

آیت‌الله محمد جواد طباطبایی علوی بروجردی (مد ظله‌العالی): این صورت از شرط‌بندی که شخص در ازای پرداخت وجهی اگر برنده شد مبلغی را دریافت می‌کند، مانند شرط‌بندی‌ها در بازی و مسابقه‌ای که خود انسان در آن شرکت دارد، وجه شرعی ندارد و از صور قمار محسوب می‌شود.

آیت‌الله سید علی حسینی سیستانی (مد ظله‌العالی): شرط‌بندی تماشاگران بر روی برد و باخت بازیکنان یا تیم‌ها در مسابقات ورزشی حرام است و نیز مواردی که افراد نتیجه مسابقات را روی برگه‌هایی پیش‌بینی می‌کنند و آن برگه را با مبلغی پول به مرکز ورزشی یا غیر آن تحویل می‌دهند و در پایان به کسانی که درست پیش‌بینی کرده‌اند جایزه داده می‌شود قمار و حرام و گرفتن آن مال نیز حرام است.

همانطور که ملاحظه می‌شود، عمده دلیلی که از نظر فقها حکم شرط‌بندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی را به قمار ملحق می‌سازد، تهیه جایزه از پول شرکت‌کنندگان در این فعالیت است. لذا به نظر می‌رسد تهیه و تأمین جایزه این رقابت توسط اشخاص ثالث (اعم از حقیقی یا حقوقی)، می‌تواند برطرف‌کننده موانع شرعی و راهگشای انجام این فعالیت باشد.

۴. تحلیل وضعیت شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی از منظر قوانین موضوعه ایران

در حقوق ایران مقررات حاکم بر شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی را باید ذیل مقررات قمار و شرطبندی مطالعه کرد. پیش‌تر گفته شد که مطابق مدلول ماده ۶۵۴ قانون مدنی: «قمار و گرویندی باطل و دعاوی راجعه به آن مسموع نخواهد بود». بنابراین از آنجا که از نظر تحلیلی، قمار و گرویندی در ردیف معاملاتی که مبتنی بر اصول تجاری و نظم اجتماعی اند قرار نگرفته است، در صورتی که شخصی مرتکب قمار شود و در قمار بیازد و بابت بدهی خود سند به برنده بدهد و آن سند در دادگاه ابراز و مورد تعهد مطالبه شود، خواننده می‌تواند به استناد ماده فوق دفاع کند و به وسیله گواهان ثابت کند که تعهد مزبور ناشی از قمار است و دعوی نسبت به آن مسموع نیست (امامی، بی تا/ ۲: ۲۱۱). به نظر می‌رسد مطابق قواعد حقوقی، وجه بطلان قمار و گرویندی آن است که به غرر منجر می‌شود؛ چه اینکه روابط طرفین معامله و سرنوشت آن را همراه با نوعی ابهام و منوط به تصادف و شانس می‌کند. بسیاری از حقوقدانان بر بطلان معاملات تصادفی تأکید ورزیده‌اند (کاتوزیان، ۱۳۹۰/ ۲: ۱۳۶؛ شهیدی، ۱۳۷۶/ ۱: ۲۹۰). با مناط قرار دادن غرر باید گفت بی شک یکی از مصادیق معاملات نامشروع به غیر از قمار که در ماده مزبور بیان نشده است، شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتیجه مسابقات ورزشی است؛ قراردادی که در نتیجه آن عده‌ای از افراد به احتمال به دست آوردن مال معینی از راه شانس و حدس و احتمال، هر یک مال معینی می‌پردازند. از نظر فقهی و حقوقی چنین معامله‌ای، معامله پرمخاطره، غرری و باطل است؛^۱ معامله‌ای که در آن روابط طرفین و نتیجه معامله مبهم و وابسته به شانس و تصادف است و اراده اشخاص هیچ نقشی در سرنوشت عقد ندارد. ضمن اینکه براساس ماده ۲۱۵ قانون مدنی، مورد معامله باید دارای منفعت عقلانی و مشروع باشد و الا معامله به جهت فقدان شرایط صحت مندرج در ماده ۱۹۰ همین قانون، هیچ‌گاه در عالم اعتبار محقق نخواهد شد و لذا چنانچه مال و منفعتی هم به دست آید، من غیرحق است.

۱. بسیاری از فقها مفهوم مخاطره را در خلال مباحثی همچون غرر، قمار و شرطبندی مورد توجه قرار داده‌اند. از نظر فقهی در عموم مصادیقی که غرر دانسته شده‌اند، مخاطره (احتمال ضرر) وجود دارد. در واقع هنگامی که احتمال خطر در حصول مورد معامله و یا اوصاف کمی یا کیفی آن به واسطه جهل طرفین یا خدعه یک طرف وجود دارد، می‌توان معامله را غرری دانست. معاملات قماری در بالاترین سطح معاملات پرمخاطره قرار می‌گیرند. جهت مطالعه بیشتر ر. ک. «واکاوی مفهوم مخاطره در قراردادها با تأکید بر مفاهیم قمار و غرر»، محمود حکمت‌نیا و میثم نظری علوم، ۱۳۹۶، صص ۵-۲۶.

بنابراین در جمع‌بندی می‌توان گفت از نظر حقوقی به موجب ماده ۶۵۴ قانون مدنی قمار و گروبنندی باطل است و دعوای راجع به آن در دادگاه‌ها شنیده نمی‌شود، اما از نظر کیفری درخصوص اینکه آیا این فعالیت براساس قوانین کیفری ایران دارای وصف مجرمانه است یا خیر؟ برخی معتقدند که براساس ماده ۷۰۵ قانون مجازات اسلامی مصوب^۱ ۱۳۷۵ و عموم و اطلاق به‌کار رفته در عبارت «هر وسیله‌ای»، این فعالیت مصداقی از قماربازی محسوب و مشمول حکم ماده مذکور می‌شود (خالقی و فرخی‌نیا، ۱۴۰۰: ۲۴)، که رویه قضائی نیز همسو و موافق با این دیدگاه است. به نظر نگارنده اولاً، قانونگذار تعریف و مصداقی برای قماربازی مطرح نکرده و لذا باید قدر متیقن تعریف فقها از قمار را که «بازی با آلات معروف قماربازی» است ملاک قرار داد که با توجه به این تعریف و تطبیق آن با آنچه که شرط‌بندان ورزشی انجام می‌دهند نمی‌توان شباهتی میان فعالیت آن‌ها و عنصر مادی جرم موضوع ماده ۷۰۵ که بازی کردن با آلات قمار برای برد و باخت و تجاهر به قماربازی است، یافت. ماده ۷۰۵ مقرر می‌دارد: «قماربازی با هر وسیله‌ای ممنوع است...»؛ شرکت‌کنندگان در فعالیت‌های شرط‌بندی، «بازی خاصی» را (که از عناصر اساسی تحقق قمار است) انجام نمی‌دهند، بلکه پس از پرداخت مبلغی، براساس یک سری تجزیه و تحلیل‌ها و مرور سوابق تیم‌های شرکت‌کننده، نتیجه یک بازی خاص را حدس زده و در صورتی که حدس ایشان درست از کار درآمد، مال معینی را دریافت می‌کنند. دوماً، ماده مذکور مقرر می‌دارد که: «قماربازی با هر وسیله‌ای ممنوع است...»؛ و در شرط‌بندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی وسیله خاصی مورد استفاده قرار نمی‌گیرد تا مصداق ماده مذکور قلمداد شود. از نظر عنصر معنوی نیز در جرم قمار همچون اغلب جرائم، قصد ارتکاب عمل مجرمانه ضروری است؛ در پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی اگرچه طرفین قصد شرط‌بندی را می‌کنند، لیکن قصد مجرمانه قمار کردن را ندارند. لذا هر چند این رفتار از لحاظ حکم شرعی ملحق به قمار و حرام باشد، لکن به‌لحاظ قانونی به‌دلیل عدم تطابق عناصر تشکیل‌دهنده آن با جرم قماربازی موضوع ماده ۷۰۵، از مشمول حکم ماده مذکور خارج و نهایتاً ممکن است مشمول ماده ۲ قانون تشدید

۱. قماربازی با هر وسیله‌ای ممنوع و مرتکبان آن به یک تا شش ماه حبس یا تا ۷۴ ضربه شلاق محکوم می‌شوند و در صورت تجاهر به قماربازی به هر دو مجازات محکوم می‌گردند.

مجازات مرتکبان ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری^۱ (تحصیل مال از طریق نامشروع) که بنا به تفسیری یک جرم‌انگاری عام در زمینه جرائم علیه اموال است شود.^۲ البته بنا به عقیده‌ای، جرم تحصیل مال از طریق نامشروع را باید در چارچوب همان ماده تحلیل کرد؛ به این شکل که هدف قانونگذار از وضع ماده مذکور صرفاً پوشش مصادیق صدر ماده بوده و با این اقدام در صدد بستن راه بر سوءاستفاده‌کنندگان از امتیازات و موافقت‌نامه‌های اصولی و غیره بوده و قابل تسری به موارد دیگر نیست (چگنی و موسوی، ۱۳۹۸: ۳۵۰).

بنابراین در حال حاضر در خصوص نوع وصف مجرمانه ناظر بر رفتار مشارکت‌کنندگان در شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی و اینکه آیا اساساً می‌توان گفت که این رفتار در قوانین کیفری ما جرم‌انگاری شده یا خیر، ابهام وجود دارد و مسئله مستلزم توجه و مداخله ضروری قانونگذار است، زیرا فقدان چارچوب‌های قانونی لازم برای مواجهه با پدیده‌های نوظهوری از این دست، سبب طرح چالش‌ها و تردیدهایی در خصوص وجود یا عدم وجود جواز شرعی یا قانونی در مورد این فعالیت و ایجاد سردرگمی و ابهام برای مخاطبان قانون در تشخیص خطوط قرمز رفتاری و در نهایت ناکارآمدی، تعارض و نابسامانی در برخورد و موضع‌گیری نسبت به این پدیده و کنترل و مهار آن خواهد شد؛ وضعیتی که در حال حاضر نیز کمابیش شاهد آن هستیم.

۵. شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی: جرم‌انگاری یا قانونی‌سازی؟

به‌طور کلی در رابطه با جرم‌انگاری و یا قانونی‌سازی شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی دو دیدگاه مخالف و موافق وجود دارد؛ مخالفان قانونی‌سازی این فعالیت، بیشتر بر جنبه اعتیادآور بودن و مقدمه‌ساز بودن آن برای ارتکاب بسیاری از جرائم از جمله کلاهبرداری، سرقت، ضرب و جرح، قتل و غیره تمرکز دارند. ایشان به طیف وسیعی از مشکلات اجتماعی، اقتصادی و روانی مرتبط با این فعالیت اشاره دارند. عده‌ای همچنین معتقدند که مشروعیت‌بخشی به این فعالیت، سبب به‌کار انداختن سرمایه‌ها در مسیر چنین فعالیت‌های کاذب به جای فعالیت‌های

۱. هرکس.... به‌طور کلی مالی یا وجهی تحصیل کند که طریق تحصیل آن فاقد مشروعیت قانونی بوده است مجرم محسوب و علاوه بر رد اصل مال به مجازات سه ماه تا دو سال حبس و یا جریمه نقدی معادل دو برابر مال به‌دست آمده محکوم خواهد شد.

۲. جهت مطالعه بیشتر ر.ک: زهرا احمدی ناطور و همکاران (۱۳۹۷)، «تحلیل شرطبندی‌های ورزشی در نظام حقوقی ایران»، مدیریت و توسعه ورزش، صص ۱-۱۷.

سودمند و مفید و چه بسا از بین رفتن یک باره آن سرمایه و ایجاد مشکلات مالی و روحی متعدد می‌شود، و از سوی دیگر، موجب از بین رفتن روحیه تحصیل، کار و تلاش برای کسب درآمد و متوسل شدن به چنین فعالیت‌هایی به جای انجام فعالیت‌های سودمند و مفید می‌شود، ضمن اینکه سبب بسترسازی برای ارتکاب جرائم مهم متعددی از جمله سرقت، کلاهبرداری، پول‌شویی و غیره می‌شود (حبیب‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۵).

از طرفی، طرفداران قانونی‌سازی این فعالیت مخالف دیدگاه فوق هستند و ادعا می‌کنند که قانونی‌سازی این فعالیت، موجب افزایش امکان و بهبود کیفیت نظارت بر این فعالیت‌ها می‌شود؛ سیستم‌های نظارت الکترونیکی پیشرفته، فرصت‌های جدیدی را برای تشخیص حرکات غیرمعمول در بازارهای شرط‌بندی ورزشی ارائه می‌دهند که باعث تسهیل مداخلات پیشگیرانه می‌شود. ایشان معتقدند که شرط‌بندی ورزشی می‌تواند تأثیرات مثبت اجتماعی و اقتصادی از جمله ایجاد درآمد اضافی برای دولت از طریق مالیات‌گذاری و حمایت از خیریه نیز داشته باشد. این دسته بر این باورند که جرم‌انگاری این فعالیت موجب می‌شود که روش‌های غیرقانونی و زیرزمینی آن توسعه یابد و نتیجه عکس بر جای نهد، لذا قانونی‌سازی قاعده‌مند آن، از بین رفتن یا کاهش چشمگیر بازارهای سیاه مرتبط با این فعالیت‌ها را به دنبال خواهد داشت (Levi, 2009: 17). مضافاً، براساس مبانی فلسفی لیبرالیسم، دولت باید از دخالت بی‌جا در فعالیت‌های مردم پرهیز کند و آنان را در امور خود آزاد بگذارد، لذا وقتی مردم نسبت به امری چنین استقبال گسترده‌ای نشان می‌دهند، دولت باید به خواست آنان احترام بگذارد. از نظر این عده، فعالیت‌هایی همچون شرط‌بندی ورزشی حتی دارای اثرات مثبت روانی نیز هست و موجب می‌شود تا در دنیای مدرن امروزی، شهروندان پرخاشنگری‌های خویش را در خلال این بازی‌ها تخلیه کنند (حبیب‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۷).

در هر حال صرف‌نظر از رد یا تأیید دیدگاه‌های پیشین، در نظام حقوقی ما مستنبط از احکام فقهی، شرط‌بندی به‌طور استثنایی فقط در مسابقات سوارکاری و تیراندازی در میان طرفین مسابقه جایز شمرده شده است و شرط‌بندی در غیر از این موارد، براساس قواعدی همچون اکل مال بباطل و التعزیر لکل عمل حرام در هر شکل و قالبی از جمله پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی حرام و ملحق به قمار محسوب شده است. حال ممکن است استدلال شود که در فرض پذیرش حرمت شرعی و عقوبت اخروی برای این رفتار، این موضوع ملازمه با عقوبت دنیوی ندارد و صرف اینکه رفتاری شرعاً گناه و حرام دانسته شود، مستلزم مجازات و عقوبت دنیوی نیست و جرم‌انگاری یک رفتار صرفاً بر این مبنا، معقول و پسندیده نیست و گسترش دایره جرم‌انگاری و مجازات و تضييع

حقوق و آزادی‌های فردی را به همراه خواهد داشت. ضمن اینکه از نظر حقوقی، با توجه به اینکه در شرطبندی ورزشی توسط افراد خارج از مسابقه، طرفین با رضایت و آگاهی کامل نسبت به همه جوانب و عواقب امر، اقدام به شرکت در این فعالیت می‌کنند، می‌توان این عمل را از جمله جرائم بدون بزه دیده محسوب کرد. بر این اساس و با توجه به رضایت و آگاهی کامل افراد شرکت‌کننده در این فعالیت نسبت به همه جوانب و عواقب آن، جرم‌انگاری نفس عمل شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی، تا جایی که به تصبیح حقوق دیگران و ارتکاب جرائم دیگر منجر نشود، ضرورتی ندارد و اقدامی غیراثربخش است و مورد اقبال جامعه نیز قرار نخواهد گرفت، کما اینکه جرم‌انگاری و سرکوب آن نیز تا حال حاضر نتیجه رضایت‌بخشی ندارد و بالعکس در میان اقشار مختلف جامعه شیوع و رواج روزافزون و حتی بدنه دولت نیز در برگزاری آن دخالت دارد (خبرگزاری مشرق‌نیوز، کد خبر: ۳۱۲۷۸۶، تاریخ انتشار: ۴ خرداد ۱۳۹۳).

در مقابل این دیدگاه، این دفاع قابل طرح است که در جرائم با منشأ فقهی، طرح بحث قانونی‌سازی مستلزم احتیاط و تأمل بیشتری است. در جرائمی از قبیل رابطه نامشروع جنسی با رضایت، مصرف الکل و همچنین قمار، چون مبنای جرم‌انگاری و تحریم این رفتارها اصول خمسسه یعنی حفظ نفس، عقل، دین، نسب و مال بوده است و اصولاً وجود یا فقدان بزه‌دیده یا رضایت او در تحریم و جرم‌انگاری دخالتی نداشته است، لذا مشروعیت‌بخشی به این رفتارها ممکن نیست (رهامی و حیدری، ۱۳۸۵: ۳۹). همچنین از نظر منطقی، تقصیر و مسئولیت کیفری در صورتی می‌تواند منتفی باشد که مجازات صرفاً برای حفظ منافع خصوصی تشریح و تأسیس شده باشد، زیرا در این صورت با وجود انصراف ذی‌نفع از حق خود، موردی برای تعقیب و مجازات متجاوز وجود ندارد. لیکن غرض از تأسیس و تشریح مجازات، حفظ نظم و منافع و حقوق عمومی است. به عبارتی در وقوع جرم، جامعه متضرر اصلی است نه بزه‌دیده. لذا اصولاً رضایت مجنی‌علیه، تأثیری در تقصیر و مسئولیت کیفری ندارد. تراضی افراد برای نقض قواعد آمره نیز فاقد اعتبار است و به نظر می‌رسد در مورد رفتارهای توأم با رضایت همچون شرطبندی ورزشی، اطلاق عنوان جرائم فاقد بزه‌دیده نوعی مغالطه است و اصطلاح «جرائم توأم با رضایت» یا «جرائم بدون بزه‌دیده مستقیم» در مورد این جرائم مناسب‌تر به نظر می‌رسد (رهامی و حیدری، ۱۳۸۳: ۹۹).

نتیجه

تعارض، ناکارآمدی و نابسامانی موجود در برخورد و موضع‌گیری نسبت به شرطبندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی در وهله اول ناشی از ابهام و اختلاف در تشخیص ماهیت،

جایگاه، وضعیت و به طور کلی مشروعیت یا عدم مشروعیت این رفتار از دیدگاه شرع مقدس و همچنین قوانین موضوعه است. براساس پژوهش حاضر، این فعالیت از نظر مقررات شرعی عملی در حکم قمار، از نظر مقررات حقوق مدنی منطبق با گروبنندی و از نظر مقررات حقوق کیفری وضعیتی مبهم دارد که با توجه به تبعات زیان‌بار قابل توجه و چندجانبه آن، مداخله ضروری قانونگذار در تدوین قوانین دقیق، شفاف و مستقل در این زمینه را می‌طلبد. از قانونگذار فهیم انتظار می‌رود در صورتی که همچون رویه قضائی عقیده بر منطبق بودن این فعالیت با عنوان مجرمانه قماربازی دارد، ضمن اصلاح ماده ۷۰۵ و تعریف دقیق جرم قماربازی و تعیین ارکان و مصادیق آن، نسبت به اصلاح ماده ۷۰۵ به نحوی که شرط‌بندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی را نیز شامل شود، و در صورتی که آن را منطبق با جرم قماربازی نمی‌داند، نسبت به تصویب یک ماده قانونی مستقل در خصوص این فعالیت، مشتمل بر تعریف دقیق، تعیین ارکان، انواع و مجازات آن اقدام و با مشخص کردن موضع خود، از تشتت‌ها و تناقضات نظری و عملی و چالش‌ها و نابسامانی‌های ایجادشده در این زمینه کاسته و بر رعایت اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها اصرار ورزد تا باب تفاسیر مغرضانه و سوءاستفاده‌های احتمالی به بهانه ابهام، سکوت یا اجمال قوانین بسته شود.

چنانچه قانونگذار به برخورد کیفری با شرط‌بندی بر سر پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی تمایل دارد، پیشنهاد می‌شود عبارت ذیل به‌عنوان رکن قانونی ناظر بر این فعالیت مدنظر قرار گیرد:

قمار عبارتست از به‌خطر انداختن دارایی به‌منظور شرکت در هر گونه فعالیتی که برد و باخت در آن تابع شانس، تصادف یا مهارت است به قصد تحصیل مال که دارای اقسام مختلفی از جمله شرط‌بندی بر سر برد و باخت یا پیش‌بینی نتایج مسابقات ورزشی و یا هر نوع بازی دیگر در هر فضا، بستر و سامانه‌ای است. اشخاصی که با علم به موضوع در فعالیت‌های مشمول این تعریف مشارکت کنند به حبس تعزیری درجه شش یا جزای نقدی از بیست تا هشتاد میلیون ریال محکوم و در صورت تکرار به حداکثر به‌علاوه نصف مجازات قانونی محکوم خواهند شد.

تبصره ۱- اشخاص حقیقی یا حقوقی که تحت هر عنوان و به هر نحو در راه‌اندازی، اداره، مدیریت و یا تسهیل انجام فعالیت‌های قماری نقش داشته باشند، حسب مورد به حداکثر مجازات تا یک و نیم برابر آن محکوم خواهند شد.

تبصره ۲- شرط‌بندی بر سر برد و باخت میان طرفین مسابقات سوارکاری و تیراندازی که توسط سامانه‌های مجاز انجام شود مجاز بوده و از شمول حکم ماده مستثنی می‌باشند.

ضمناً در صورت تمایل به قانونی سازی این فعالیت، مستنبط از فتاوی مراجع تقلید معاصر، تهیه و تأمین جایزه این رقابت توسط اشخاص ثالث (اعم از حقیقی یا حقوقی) می تواند برطرف کننده موانع شرعی و راهگشای انجام این فعالیت باشد.

منابع

الف) منابع فارسی

- احمدی ناطور، زهرا (۱۳۹۷)، سیاست جنایی ایران، آمریکا و انگلستان در زمینه شرطبندی در ورزش، رساله مقطع دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران.
- احمدی ناطور و همکاران (۱۳۹۷)، «تحلیل شرطبندی‌های ورزشی در نظام حقوقی ایران»، مدیریت و توسعه ورزش، شماره ۳ (۱۹).
- امامی، سید حسن (۱۳۸۱)، حقوق مدنی، تهران: انتشارات اسلامی.
- انصاری، مرتضی (۱۳۷۵)، کتاب المکاسب، تبریز: چاپ طاهر خوشنویس.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۶)، ترمینولوژی حقوق، تهران: گنج دانش.
- چگنی، مهدی و سید احمد موسوی (۱۳۹۸)، «قماربازی در فضای مجازی از نظر حقوق کیفری»، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۲۶، شماره ۱۰۰.
- حاج‌محمدی، عاطفه (۱۳۹۸)، قمار و شرطبندی اینترنتی (راهکارهای پیشگیری از قمار و شرطبندی اینترنتی)، تهران: مبین عدالت.
- حبیب‌زاده، جعفر، غلام حامدپور و سلمان عمرانی (۱۳۸۹)، «تحلیل جرم قمار در فقه و حقوق ایران»، فقه و مبانی حقوق اسلامی، شماره ۲۰.
- حکمت‌نیا، محمود و میثم نظری علوم (۱۳۹۶)، «واکاوی مفهوم مخاطره در قراردادها با تأکید بر مفاهیم قمار و غرر»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، دوره ۱۸، شماره ۲.
- خالقی، ابوالفتح و سیمین فرخی‌نیا (۱۴۰۰)، «ابعاد فقهی و جرم‌شناختی شرطبندی در فضای مجازی»، تمدن حقوقی، دوره ۴، شماره ۸.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۸۶)، لغت‌نامه، ج ۱۳، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رهامی، محسن و علی‌مراد حیدری (۱۳۸۳)، «شناخت جرائم بدون بزه‌دیده»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، شماره ۳۷.
- رهامی، محسن و علی‌مراد حیدری (۱۳۸۵)، «جرم‌زدایی از جرائم بدون بزه‌دیده با نگاهی به حقوق ایران»، اندیشه‌های حقوقی، شماره ۱۰.
- شهیدی، مهدی (۱۳۷۷)، تشکیل قراردادها و تعهدات، تهران: نشر حقوقدانان
- صانعی، یوسف (۱۳۸۵)، قمار، مسابقات و سرگرمی، برگرفته از نظریات مرجع عالیقدر حضرت آیه الله العظمی صانعی مدظله العالی، قم: مؤسسه فرهنگی فقه الثقلین، انتشارات میثم تمار.
- طارمی، حسن (۱۳۹۳)، دانشنامه جهان اسلام، تهران: مؤسسه دایره المعارف فقه اسلامی.
- طاهری، حبیب‌الله (۱۳۹۲)، حقوق مدنی ۱ و ۲، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- عدل، سید مصطفی (۱۳۹۴)، حقوق مدنی، تهران: خرسندی.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۸)، عقود معین، تهران: انتشارات گنج دانش.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۰)، حقوق مدنی (مشارکت‌ها، صلح)، تهران: گنج دانش.

- محمدیان، علی (۱۴۰۰)، «درنگی در مصادیق استثنائیه از حرمت قمار و گروپندی (موضوع ماده ۶۵۵ ق.م.ا)»، مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۵۱، شماره ۲.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۹)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- هاشمی شاهرودی، محمود (۱۳۸۱)، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت (ع)، قم: مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی، مرکز پژوهش های غدیر.

ب) منابع عربی

- ابن ادریس حلی، محمد بن منصور (۱۴۱۰ق)، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن براج طرابلسی، قاضی عبدالعزیز (۱۴۰۶ق)، المهذب، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دارالفکر.
- ابن فهد، احمد بن محمد (۱۴۰۷ق)، المهذب البارع فی شرح المختصر النافع، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- اردبیلی، احمد بن محمد (بی تا)، زیده البیان فی أحكام القرآن، تهران: المکتبه الجعفریه.
- اردبیلی، احمد بن محمد (۱۴۰۳ق)، مجمع الفائده و البرهان، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- الموسوی السبزواری، سید عبد الاعلی (۱۴۱۱ق)، مهذب الاحکام، ج ۲۱، قم: دارالتفسیر.
- انصاری دزفولی، مرتضی بن محمد امین (۱۴۱۵)، المکاسب المحرمه و البیع و الخیارات، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- ایروانی، باقر (۱۴۲۷ق)، دروس تمهیدیه فی الفقه الاستدلالی علی المذهب الجعفری، قم: دار الفقه.
- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- حلی، حسن بن یوسف (علامه حلی) (۱۴۰۰ق)، تذکره الفقهاء، ج ۲، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
- خمینی، روح الله (۱۳۷۴)، المکاسب المحرمه، جلد ۲، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- خمینی، روح الله (۱۳۸۰)، استفتائات، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- خویی، ابوالقاسم (۱۳۷۱)، مصباح الفقاهه، تقریرات درس به قلم محمدعلی توحیدی، قم: دارالحکمه.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق)، مفردات الفاظ القرآن، بیروت: دارالعلم - الدار الشامیه.
- راوندی، سعید بن عبدالله (۱۴۰۵ق)، فقه القرآن، قم: انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.
- روحانی، سید صادق (۱۴۱۲ق)، فقه الصادق علیه السلام، قم: دارالکتاب - مدرسه امام صادق (ع).
- زبیدی، سید محمد مرتضی حسینی (۱۴۱۴ق)، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: دارالفکر.
- سبزواری، سید عبدالاعلی (۱۴۱۳ق)، مهذب الأحکام، قم: مؤسسه المنار.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۱۳ق)، مسالك الأفهام، قم: مؤسسه المعارف الإسلامیه.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۴۱۳ق)، من لایحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبائی، سید محمدعلی (۱۱۹۶)، ریاض المسائل فی تحقیق الأحکام بالدلائل، ج ۱۰، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو.
- طریحی، فخرالدین (۱۴۱۶ق)، مجمع البحرين، تهران: کتابفروشی مرتضوی.

- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۷)، *المبسوط فی فقه الامامیه*، ج ۶، تهران: مکتبه المرتضویه.
- عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی) (۱۴۱۳ق)، *مسالك الافهام فی شرح شرائع الاسلام*، ج ۶، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۳۷۴)، *مختلف الشیعه فی احکام الشریعه*، ج ۶، قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین بقم.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۲۰ق)، *تحریر الأحکام الشرعیه*، قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۴۱۲ق)، *قاموس قرآن*، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- کرکی، علی بن حسین (محقق ثانی) (۱۴۱۴ق)، *جامع المقاصد فی شرح القواعد*، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، *الکافی*، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۴ق)، *التتقیح الرائع لمختصر الشرائع*، ج ۲، قم: مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی (ره).
- مشکینی، میرزاعلی (۱۴۱۸ق)، *مصطلحات الفقه*، قم: الهادی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۱۶ق)، *أنوار الاصول (مقرر: قدسی، احمد)*، قم: نسل جوان.
- منتظری نجف آبادی، حسینعلی (۱۴۱۴ق)، *دراسات فی ولایه الفقیه*، قم: مرکز العالمی للدراسات الاسلامیه.
- نجفی، محمد حسن (۱۴۰۴ق)، *جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام*، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

ج) تارنما

خبرگزاری مهر، دی ۱۳۹۹، کد خبر ۵۱۲۴۷۹۷، گردش مالی سایت‌های قمار چقدر است؟

<https://www.mehrnews.com/news/5124797/%DA%AF%D8%B1%D8%AF%D8%B4-%D9%85%D8%A7%D9%84%DB%8C-%D8%B3%D8%A7%DB%8C%D8%A7%DB%8C-%D9%82%D9%85%D8%A7%D8%B1-%DA%86%D9%82%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D8%B3%D8%AA>

د) منابع انگلیسی

Levi, M. (2009), *Money-laundering risks and e-gaming: A European overview and assessment, Final Report*, Cardiff: Cardiff University.